

Sociální práce s rodinou a vymezení sociální pedagogiky v Německu

Vladimíra Loukotová

Abstrakt: Příspěvek se zabývá sociální prací s rodinou a vymezením sociální pedagogiky ve Spolkové republice Německo, konkrétně vymezením Dr. Winfrieda Noacka, profesora pro sociální práci, sociální pedagogiku (Socialwesen) a pro aplikovanou teologii na „Theologisches Hochschule Friedensau“ (Teologická univerzita Friedensau).

Klíčová slova: sociální pedagogika, sociální práce, rodina

Pojem sociální pedagogika zahrnuje podle Winfrieda Noacka zejména pomoc a výchovu. (Zde zcela odlišné od našeho pojetí, kdy stručně řečeno vymezuje sociální pedagogiku jako nauku, jejímž předmětem je prostředí). Mezi metody sociální pedagogiky Noack zahrnuje:

1. *Adaptační model.* Jde v podstatě o adaptaci člověka na okolní měnící se svět, ve kterém se objevují problémy a překážky. Dochází k individuálnímu vývoji jedince, sociálně-pedagogická práce zde má za cíl zvýšit adaptační potenciál osobnosti, ale zároveň také působit na prostředí tak, aby docházelo k co nejlepšímu přizpůsobení.
2. *Koncepce životního prostoru (Lebensweltkonzept).* Životní prostor vymezuje jako sumu všech vztahů, komunikací, interakcí jedné osoby k jejím životním segmentům, které pro ni mají význam, jako jsou rodina, sousedství, přátelství, zaměstnání, volný čas, kultura, stát, společnost, církev. Pomoc zde znamená podporu ve všech těchto vztazích.
3. *Síťová koncepce (Netzwerkkonzeption).* Tato bazíruje na analýze vztahových struktur, které mohou mít individuální, ale také institucionální základ. Pro sociálního pedagoga a poradenství to znamená, že musí vidět osobu i s její sítí vztahů a pomoci tam, kde jsou tyto vztahy porušeny.
4. *Zplnomocňující idea (Empowermentgedanke).* Je spojena s psycho-sociální praxí. Důležitá je podpora člověka, objevení jeho síly a rozvoj této síly, aby měl pocit sebeurčení a životní autonomie (v hranicích společenských norem).
5. *Systémová teorie.* Pojímá společnost jako (měnící se) systém vztahů, komunikací, jednání, procesů atd. Člověk žije uvnitř tohoto systému a má možnost (v mezích norem) kreativně ovlivňovat okolí (sociální systém) podle nutnosti a potřeby.

6. *Mezosociální analýza.* Zaměřuje se na zkoumání každodenního životního prostoru jedince, který je součástí jeho celkového životního prostoru. Tato mezosociální analýza leží mezi makro a mikrosociálním podrobným sledováním společnosti.
7. *Integrativní analýza.* Tato metoda v podstatě integruje více výše jmenovaných metod.

Sociální práce je zde chápána jako součást sociální pedagogiky (ne-li ztotožnění). Jako základní formy sociálně-pedagogické práce jsou zde proto uvedeny následující:

1. sociální práce případová,
2. skupinová sociální práce,
3. komunitní sociální práce.

V rámci sociální práce případové vymezuje Noack její základní principy, metody, znaky a fáze. Zmíněn je také sociální management a kompetence sociálního manažera. V rámci skupinové sociální práce jsou vymezeny struktury a procesy ve skupině, soudržnost skupiny, komunikace ve skupině, působení skupiny na jedince, vedení skupiny a další. A konečně v rámci komunitní sociální práce je to vymezení zásad, forem, působení společenských změn na komunity atd.

Základní pole působnosti (témata) sociální pedagogiky vidí pak Noack následovně:

1. volný čas a pedagogika zážitku,
2. sociokulturní práce,
3. práce s mládeží,
4. práce s rodinou,
5. práce se starými lidmi,
6. další oblasti zájmu sociálně-pedagogická práce:
 - a) chudoba,
 - b) sociální práce s nezaměstnanými,
 - c) poradenství v oblastech zadlužení,
 - d) práce s bezdomovci a společensky nepřizpůsobivými,
 - e) pomoc závislým osobám,
 - f) sociální soudní pomoc uvězněným, podezřelým z trestného činu a propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody,
7. ústavní výchova a jiná ústavní péče v ústavních zařízeních,
8. práce se zdravotně postiženými a rehabilitační pedagogika,
9. školní sociální pedagogika,
10. sociální pedagogika ve správě.

Sociální práce s rodinou

Pole působnosti pomoci rodině je dle Noacka široké, můžeme sem zahrnout pomoc v oblasti právní, daňové politiky, bytové politiky, v podstatě ve všech oblastech života rodiny, sociálně-pedagogické aktivity, jako je rodinné a manželské poradenství, pomoc či poradenství při výchově, otázky pěstounské péče, adopci, instituce zaměřující se na pomoc rodině a dětem atd. Důležité je zdůraznit, že sociální práce s rodinou zaujímá klíčovou pozici v sociální práci.

V úvodu pak Noack rozděluje rodinu na tyto typy:

- a) manželé bez dětí (zahrnuje rodiny, které dítě ještě nemají nebo které je z různých důvodů mít nemohou nebo nechťejí, nebo rodiny starších manželů, kdy již děti odešly z domu),
- b) manželé s dětmi,
- c) neúplné rodiny (z toho tvoří 85 % osamělé matky s dětmi),
- d) samostatně žijící osoby (jedná se o osoby starší 21 let, které žijí samostatně a samostatně také hospodaří; asi 64 % z toho jsou ženy; největší skupinu osaměle žijících tvoří osoby starší 65 let, a to asi 47 %).

Vymezení a definice rodiny není v současnosti zcela jednoznačná, zejména ze sociologického hlediska bychom mohli váhat, zda i samostatně žijící osoby budeme považovat za formu rodiny. Jak vidíme z výše uvedeného, Noack vymezuje rodinu velmi široce, avšak svou konkrétní definici zde neuvádí. Uvádí zde však změny, které podle něj německá rodina doznala v posledních 30 letech, a to:

- sňatek v pozdějším věku (vliv profesní orientace, vzdělávání),
- rodičovská fáze se zkracuje (dětí v pozdějším věku),
- prodlužování doby po odchodu dítěte z rodiny (dítě odchází brzy; manželé zůstávají sami),
- osamělý život se stává jednou z fází života člověka.

Rodina je podle něj sociálním systémem, který je autonomní. Má vlastní kulturu, vlastní organizaci, hodnoty, atd. Tak si také sama uspořádává svůj volný čas, organizaci domácnosti, druhy a formy zaopatření, ubytování, styl, kulturu apod. Zároveň je však vázána na společenský systém, tedy na vzdělávání, bydlení, práci, spotřební možnosti atd. Autonomie je tedy relativní. Rodina jako systém vykazuje následujících pět elementů:

- cirkulaci (vzájemné vztahy a působení, interakce, komunikace, výměnné procesy atd.),
- strukturní flexibilitu (musí existovat rovnováha mezi stabilitou a flexibilitou uvnitř rodiny; flexibilita je nutná pro reagování na stále se měnící podmínky ve společnosti; také pokud se jedná o definování rolí, dělbu

rolí, hodnotový systém atd. uvnitř rodiny je flexibilita potřebná, například s věkem dětí se mění náplň jejich role a role rodičů),

- metakomunikaci (má funkci dorozumění se mezi jednotlivými členy rodiny; sdělování potřeb, přání, výměna názorů – snaha o jejich pochopení a integrování perspektivy druhého do vlastní perspektivy),
- transparentnost systému (navazuje na metakomunikaci a znamená, že členové rodiny vědí o přáních, potřebách, frustracích a konfliktech ostatních – berou je na vědomí a zohledňují je; dále znamená, že jsou transparentní i vztahy moci, které v rodině vznikají),
- otevřenost vůči okolnímu světu.

Rodina je také systémem sociálních rolí, které jsou tvořeny komunikací a interakcí, výměnou informací, vzájemným reagováním a jednáním. Každá role spočívá ve vzájemném působení a komplementaritě na druhé roli. Mateřská role není myslitelná bez dítěte, roli manželky nelze vymezit bez existence manžela atd. Každý zastává svou roli zcela individuálně, existují také konflikty rolí a možnost distancování se od role. Role jsou spojeny s různými funkcemi, právy a povinnostmi. Od jedince se očekává, že se bude chovat určitým způsobem, který vyplývá z jeho pozice v rodině.

Rodina, chápaná jako systém, má také svůj vývoj, neboli cyklus. Zde Noack uvádí celkem sedm rodinných fází (vychází ze Schellera), a to:

1. Hledání partnera a svatba – přípravná fáze.
2. První roky manželství – začátek expanzivní fáze.
3. Rodina s malými dětmi – fáze primární socializace.
4. Rodina s dětmi chodícími do školy.
5. Rodina s mladistvým v procesu odloučení.
6. Rodina bez závislých dětí – kontrakční fáze.
7. Rodina ve stáří.

Ne každá rodina však projde všemi fázemi. Každá tato fáze má svá specifika, která Noack konkretizuje ve své učebnici sociální práce.

Rodiny nežijí izolovaně, ale přizpůsobují se sociálnímu prostředí a sociálním vrstvám, ke kterým patří. Pro sociální práci s rodinou je důležité také z tohoto vycházet a uvědomovat si, jak toto rodinu ovlivňuje. Je rozdíl mezi rodinou žijící ve městě a rodinou žijící na vesnici, rodinou vysokoškolsky vzdělaných rodičů a rodinou rodičů se základním vzděláním. Poznání sociálního prostředí a sociálních vrstev, do níž rodina patří, má eminentní důležitost, pokud chce sociální pracovník provést kompetentní intervenci.

Při vymezení rodiny jako sítě rozlišuje Noack následující typy:

- a) širší rodina („Haushaltfamilie“) – zahrnuje příbuzné, kteří mají k rodině vztah,

- b) bytová domácnost („Hausfamilie“) – členové širší rodiny, kteří žijí „pod jednou střechou“,
- c) jádrová, základní rodina („Kernfamilie“) – rodiče a děti.

Doposud bylo pojednáno spíše o teorii rodiny, která je však nutná pro provedení kompetentní a kvalitní intervence. Intervence jsou pak různé a odehrávají se na různých polích působnosti. Jako nejdůležitější vidí Noack tyto:

1. *Rodinná terapie*. Poradenství se vztahuje vždy na celou rodinu, i když se jedná třeba o problémové dítě. Rodina je zde nahlížena jako ekologický systém, kdy je nápadnost (problémovost) jednoho člena brána jako problém celé rodiny (projekce, přidělení role). Cílem je obnovení vědomí hodnoty každého člena, obnovení efektivní komunikace, stanovení pravidel, která budou pro všechny závazná atd.
2. *Psychosociální rodinné poradenství*. Zahrnuje rodinné poradenství, poradenství v oblasti výchovy, manželské poradenství, poradenství v období těhotenství, poradenství v oblasti vzdělávání atd. Poradenství spočívá také v právní pomoci.
3. *Sociálně-pedagogická pomoc rodině*. Zahrnuje řešení problémových situací rodiny ve všech oblastech jejího života, například když se objevují tři typy krizí:
 - a) jednotlivé krize, které nenarušují rodinu a jen ojedinělé situace jako nemoc, ztráta partnera, invalidita atd. potřebují poradenství,
 - b) strukturální krize (většinou dlouhodobě neřešené problémy jako partnerské problémy, problémy zdravotní, násilí v rodině, nedostatek financí, dlouhodobá nezaměstnanost),
 - c) chronické strukturální krize, které postihují rodiny, kde jsou většinou rodiče disocializovaní a málo vzdělání.

Cílem sociálně-pedagogické pomoci rodině je poradit, pomoci, motivovat, informovat, podporovat rozhodnutí, zlepšit situaci v rodině, zorganizovat zabezpečení, stabilizovat rodinu a další. V konkrétní podobě to může být nákup potravin, nákup přípravě jídla, upozornění na tělesnou hygienu, iniciování návštěvy lékaře, zajištění přijetí dítěte do školky, zadávání „domácích úkolů“, vedení dětí k četbě, řešení vztahových problémů, nacvičení zacházení s penězi, rada, jak postupovat při žádostech na úřadech a další.

4. *Sociální práce v životním prostoru rodiny* (terénní práce). Zahrnuje skupinovou práci se členy rodiny a sousedskou pomoc. Vychází z toho, že postižená rodina mnohdy ztratí kontakty s okolím, nebo je naopak někdy přehlížena, či dokonce vylučována sousedy. Cílem je zprostředkovat kontakty problémové rodiny s okolními skupinami – tvorba, aktivace sítí vztahů.

Rodina je základní strukturální jednotkou společnosti, je důležité se její problematikou zabývat podrobně, neboť podle mne významně ovlivňuje všechny oblasti života jedince. Nutné je „lčít nemoci“ rodiny, a vytvářet tak v podstatě zdravou základnu pro život jednotlivce. Teorie je stejně důležitá jako následná praxe. I Noack vychází z teoretického ukotvení, které je nutné pro konkrétní práci s rodinou, pro, jak již bylo zmíněno, kvalitní intervenci.

Literatura

NOACK, W. *Sozialpädagogik. Ein Lehrbuch*. Freiburg im Breslau: Lambertus, 2001. ISBN 3-7841-1335-4.

LOUKOTOVÁ, V. Sociální práce s rodinou a vymezení sociální pedagogiky v Německu. *Pedagogická orientace* 2003, č. 4, s. 62–67. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Mgr. Vladimíra Loukotová, doktorandka, Pedagogická fakulta UP v Olomouci, katedra pedagogiky s celoškolskou působností, vladimiral@seznam.cz